INTERVENȚIILE TRADUCĂTORULUI ÎN TEXTUL VERSIUNII ARABE DIN 1705 A „DIVANULUI" LUI DIMITRIE CANTEMIR

Ioana Feodorov[*]

Un episod mai puțin cunoscut al posterității scrierilor lui Dimitrie Cantemir este traducerea în limba arabă, la începutul secolului al XVIII-lea, a scrierii sale *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea, sau giudețul sufletului cu trupul*. Am publicat în anul 2006 la Editura Academiei Române ediția arabă a acestei versiuni, întemeiată pe cele două manuscrise păstrate în biblioteci din Europa, împreună cu traducerea în limba engleză, note şi indici, volum prefațat de Virgil Cândea[1]. Într-un articol publicat ulterior în „Revue des Études Sud-Est Européennes" (RESEE) am prezentat un inventar preliminar al lacunelor şi adăugirilor datorate traducătorului arab, cu exemple în limbile greacă şi în arabă[2].

Deşi aceasta nu avea să devină cea mai cunoscută scriere a sa, *Divanul* ocupă un loc aparte în activitatea creatoare a lui Dimitrie Cantemir. Aşa cum se ştie, principalul său scop în compunerea şi în finanțarea apariției primei sale cărți, *Divanul, sau gâlceava înțeleptului cu lumea, sau giudețul sufletului cu trupul*, tipărită în 1698 în atelierul Mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi, era să dea întreaga măsură a cunoştințelor sale vaste de literatură religioasă şi laică de limbă greacă, latină, română, persană, turcă, franceză şi italiană, precum şi să demonstreze stăpânirea noțiunilor celor mai avansate de filosofie, istorie, literatură occidentală şi orientală etc. Mesajul cărții este rezumat de povața lui Erasmus, citată de Cantemir: „Înzestrați-vă cât mai bine caracterul pentru a putea duce traiul vrednic de laudă pe care anticii îl numeau 'etic'". Prin numeroasele referințe la pasaje din *Biblie*, la cronici româneşti, la versurile din *Grădina trandafirilor (Gülistān),* scrisă de poetul persan Saʿadī, la sentințe ale autorilor latini şi la cartea lui Andreas Wissowatius, scrierea l-a atras pe traducătorul arab, care era un înalt ierarh al Bisericii Ortodoxe a Antiohiei şi Întregului Răsărit. Principele moldav nu s-ar fi aşteptat, probabil, să fie citit în limba arabă în provinciile levantine ale Imperiului Otoman – şi cu atât mai puțin s-ar fi aşteptat Andreas Wissowatius.

---

[*] Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române.

[1] Dimitrie Cantemir, *The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World* (*Ṣalāḥ al-ḥakīm wa-fasād al-'ālam al-d̲amīm*), *Arabic Edition, English Translation, Editor's Note, Notes and Indices by Ioana Feodorov, Introduction and Comments by Virgil Cândea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, 381 p. + 23 il.

[2] *The Arabic Version of Dimitrie Cantemir's* ***Divan:*** *A Supplement to the Editor's Note*, în RESEE, 2008, XLVI, no. 1–4, p. 195–212.

RITL, nr. 1–4, p. 135–142, Bucureşti, 2013

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)

La doar şapte ani de la tipărirea *Divanului*, Athanasios Dabbās (Būlos Dabbās, n. 1647, la Damasc) a încheiat o traducere în arabă a cărții lui Cantemir, care a circulat în Levant, în copii manuscrise, până în secolul al XIX-lea. Pe lângă educația greacă tradițională, el studiase araba clasică, latina şi italiana. Tuns în monahism la Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim, important centru de cultură spirituală al Ortodoxiei răsăritene, Dabbās a fost ales egumen al mănăstirii şi, în 1685, patriarh al Bisericii Antiohiene. A ocupat scaunul de patriarh până în 1694, când s-a retras temporar în fața competitorului său Chiril V Ibn al-Za'īm (nepotul Patriarhului Macarie, călător în Țările Române, Ucaina şi Rusia la mijlocul sec. XVII[3]). Revenind în scaun în 1720, a păstorit până la moartea sa în 1724[4]. Dabbās a călătorit în martie 1700 în Țara Românească, ca oaspete al lui Constantin Brâncoveanu. În aprilie a săvârşit slujba de cununie a fetei domnului, Safta, cu Iordache Crețulescu, iar în iulie 1703 a participat la ceremoniile de confirmare a familiei domnitoare Brâncoveanu. Şederea Patriarhului Athanasie pe pământ românesc, cu intermitențe, până în 1704 a dat roade însemnate: în 1702 el a scris în limba greacă o *Istorie a Patriarhilor Antiohiei* dedicată ocrotitorului său român[5], apoi a obținut de la Constantin Brâncoveanu sprijin pentru tipărituri în arabă şi greacă şi, împreună cu Antim Ivireanul, care a gravat literele arabe, a tipărit în 1701 un *Liturghier* la Snagov (*Al-Qūndāq al-falāḥī*) şi în 1702 un *Ceaslov* (*Kitāb al-sā'āt*) la Bucureşti.

Întocmită după versiunea greacă a textului[6], varianta lui Dabbās poartă titlul *Salāḥ al-ḥakīm wa-fasād al-'ālam al-ḏamīm*, „Mântuirea înțeleptului şi pierzania desfrânatei lumi". Dabbās a precizat că el nu este autorul cărții, ci doar a tradus-o. Numele autorului, Dimitrie Cantemir, lipseşte cu desăvârşire din traducerea arabă, ca şi orice referință la originalul scrierii, de aceea s-a crezut multă vreme că autorul ar fi fost fie patriarhul Dabbās însuşi, fie Sf. Vasile cel Mare, înregistrați ca atare în cataloagele colecțiilor de carte veche din Levant. Aşa cum se ştie, relația dintre versiunea arabă şi original a fost descoperită în 1970 de Virgil Cândea, în căutările sale prin bibliotecile mănăstireşti din Liban. Sunt cunoscute astăzi 11 copii, dintre

[3] V. *Relations entre les peuples de l'Europe Orientale et les chrétiens arabes au XVIIe siècle. Macaire III Ibn al-Za'īm et Paul d'Alep. Actes du Ier Colloque international, le 16 septembre 2011, Bucarest*, ed. coord. Ioana Feodorov, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012.

[4] Urmaşii acestei ilustre familii, care trăiesc astăzi la Beirut, au publicat un volum ce cuprinde mai multe capitole despre viața şi scrierile patriarhului Athanasie al III-lea: Antoine César Debbas, Nakhle Récho, *Tā'rīḫ al-ṭibā'at al-'arabiyya fī l-Mašriq. Al-Baṭriyark Aṯanāsīyūs al-ṯāliṯ Dabbās (1685-1724)*, Beirut, Dār Al-Nahār, 2008.

[5] Marcu Beza a consultat un manuscris din secolul al XVIII-lea al acestei scrieri la Patriarhia Ortodoxă de la Damasc (V. *Heritage of Byzantium*, Londra, 1947, p. 72). Ea a fost editată, cu traducere românească, de Vasile Radu şi Kiril Karalevsky (Cyrille Charon) în „Biserica Ortodoxă Română", anul XLVIII, nr. 10, oct. 1930, p. 851-864, 961–972, 1039–1050, 1136–1150, şi anul XLIX, nr. 2–3, feb.-mar. 1931, p. 15–32, 140–160.

[6] Κρίτηριον ἢ Διάλεξις τοῦ Σοφοῦ μὲ τὸν Κόσμον ἢ Κρίσις τῆς Ψυχῆς μὲ τὸ Σῶμα. Ieremia Cacavelas a tradus textul românesc trimis lui de Cantemir într-un amestec de greacă literară şi populară, caracteristică dominantă a literaturii cretane a vremii, v. Cândea 1974: *44–46*.

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)

care cel mai cuprinzător manuscris este acela aflat la Paris, datat 1705, care conţine 281 de pagini în format 20 × 14 cm, scriere *nash̲ī*, cu rare inserţii de cerneală roşie.

La definitivarea versiunii arabe a contribuit şi un alt cărturar arab, călugărul maronit Gabriel (Ǧibrā'īl/Ǧibrīl) Farḥāt (care a luat numele de Germanos, Germānūs, la alegerea sa ca episcop de Alep în 1725)[7]. Patriarhul Athanasie, a cărui educaţie era preponderent grecească, a apelat la el pentru revizuirea mai multor traduceri ale sale din greacă în arabă. Farḥāt şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii în Liban. Patriarhul Athanasie l-a rugat în mod repetat să revină la Alep, pentru a revedea mai multe lucrări ale sale (Féghali 1966: *117–118*, *128*; Nasrallah 1979: *137; 139–140; 144*). Colofonul manuscrisului BnF menţionează munca „smeritului rob [al lui Dumnezeu], monahul Ǧibrīl Farḥāt, călugăr maronit din Alep”, care „a scris, a dat înveliş arăbesc şi a pus slovele pe hârtie cu mâna lui cea muritoare”. Vocabularul şi sintaxa versiunii arabe a *Divanului* sunt perfect accesibile şi agreabile unui public arabofon, creştin ori musulman, ceea ce plasează această versiune a lui Athanasie Dabbās printre primele scrieri din literatura arabă creştină pre-modernă. Apelul episcopului ortodox Athanasie Dabbās către un călugăr de altă confesiune şi preocuparea sa de a „menaja” sensibilităţile locale îmi întăreşte convingerea că versiunea arabă era destinată unei distribuţii largi, probabil prin tipărirea în atelierul înfiinţat de Dabbās la Alep chiar în anul încheierii acestei traduceri, cu ajutor românesc[8].

Apropierea dintre versiunea greacă şi cea arabă este remarcabilă: traducătorul s-a străduit să păstreze nealterat nu numai conţinutul ideatic al scrierii cantemiriene, ci şi vocabularul şi stilul expunerii. Am identificat totuşi mai multe tipuri de intervenţii în text, pe care le-am exemplificat în articolul menţionat. Cine a fost însă autorul acestor modificări: Dabbās sau Farḥāt? În absenţa unor mărturii documentare despre colaborarea dintre cei doi se poate propune un răspuns provizoriu, întemeiat pe datele pe care le avem despre competenţele şi activitatea creatoare a fiecăruia dintre ei.

Pe lângă cele sus-menţionate, Dabbās a compus în 1711 o *Epistolă despre căinţă şi mărturisire* (*Risāla waǧīza tūḍiḥu kayfiyyat al-tawba wa-al-'i'tirāf*), a tradus în arabă *Triodul*, în 1715, a scris în 1719 *Omilii pentru duminicile şi praznicele de peste an* (*Mawā'īẓ 'āhād wa-'a'yād al-sana*), iar în 1721, în climatul confesional frământat creat de amplificarea acţiunilor misionare ale iezuiţilor în Levant, a tradus fragmente din opera cărturarului Elias Miniates (1669–1714) în

[7] Pentru biografia şi scrierile lui Gabriel Farḥāt v. Joseph Féghali, *Germānos Farḥāt, Archevêque d'Alep et arabisant (1670–1732)*, în „*Melto*. Recherches orientales”, Université Saint-Esprit, Kaslik – Jounieh, Liban, II, nr. 1/1966, p.115–129 (în continuare, „Féghali 1966”; Nahhād Razzūq, *Germānūs Farḥāt – ḥayātu-hu wa-'āt̲āru-hu* (*Viaţa şi scrierile sale*), Kaslīk, Liban, 1998 (în continuare, Razzūq 1998).

[8] V. Ioana Feodorov, *The Rumanian Contribution to Arabic Printing*, în *Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains*, Editura Biblioteca Bucureştilor, Bucureşti, 2009, p. 41–61.

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)

lucrarea sa *Începutul schismei* (*Bad' al-inšiqāq*). Aşa cum se ştie, conflictele dintre ortodocşi şi catolici au dus la despărţirea Bisericii Antiohiene în 1724, după moartea patriarhului Athanasie. Programul editorial al tiparniţei pe care Dabbās a adus-o din Ţara Romînească şi a instalat-o în reşedinţa episcopală din Alep, care era menit să-i sprijine pe preoţii ortodocşi, a cuprins: *Psaltirea* (*Kitāb al-Zabūr al-šarīf*) în 1706, ed. II în 1709; *Tetraevanghelul*, 1706, ed. II în 1708; în 1707, *Cartea perlelor alese* (*Kitāb al-durr al-muntaẖab*), cuprinzând 34 omilii ale Sf. Ioan Gură-de-Aur; în 1708, *Cartea profeţiilor* (*Kitāb al-nubū'āt al-šarīf*) şi *Apostolul*; în 1711, *Penticostarul*, 66 de predici ale patriarhului Athanasie II al Ierusalimului, însoţite de o eulogie compusă de patriarhul Hrisant Notaras (1707–1731), o *Predică* a Sf. Ioan cu privire la prăznuirea Paştelui, *Octoihul* (*Kitāb al-Baraklitīkū*) şi *Epistola despre căinţă* scrisă de Dabbās. În 1716, ca episcop de Alep, el a emis un cod de conduită privitor la purtarea şi ţinuta potrivită pentru un bun creştin astfel încât să nu cadă pradă necuviinţei, desfrânării şi exceselor de orice fel, la hirotonirea în temeiul unor calităţi vădite („ca să se evite hirotonirile făcute din pricina corupţiei, a simoniei, a vreunei recomandări sau a vrerii celor puternici") ş.a.

Cunoscător de greacă şi de siriacă, Gabriel Farḥāt a studiat limba arabă cu un *šayẖ* musulman (Haddad 1970: *52*) şi scria poezie religioasă în această limbă. A compus un manual de arabă în care exerciţiile şi exemplele se întemeiau pe versete din Biblia în arabă, după modelul autorilor musulmani, care foloseau în manualele lor versete din Coran. Lucra de asemenea la un dicţionar etimologic al limbii arabe, folosind şi texte creştine, dicţionar care este şi astăzi una dintre cele mai bogate surse de informaţii filologice şi lexicale din cultura arabă creştină.

Omiterea celor două predoslovii, prima adresată de Dimitrie fratelui său Antioh, domnul Moldovei (1695–1700, 1705–1707), a doua către cititor, precum şi a eulogiei dascălului său Ieremia Cacavelas, autorul traducerii în greacă, i se datorează fără îndoială lui Dabbās, care nu dorea, probabil, să trezească mânia protectorului său muntean, dar nici pe aceea a autorităţilor otomane. La I, 59 şi din nou la III, 9 Dabbās a omis cuvântul „moldoveni", care ar fi putut conduce la identificarea autorului scrierii. Versiunea arabă a primit o nouă predoslovie, nesemnată, dar care, ţinând seama de laudele aduse patriarhului Dabbās, pare să fi fost scrisă de Gabriel Farḥāt[9]. Textul este înfăţişat ca „un leac pentru toate relele, o lumină pentru orice orbire, o sabie cu două tăişuri", iar traducerea lui în arabă se datorează dorinţei patriarhului de a oferi creştinilor comunităţii sale un text folositor în „lupta lăuntrică" a fiecăruia cu ispitele şi cu slăbiciunile sale. Referirile la episcopul Alepului, Athanasie, mereu la persoana a III-a, susţin ipoteza că acest text a fost redactat de Farḥāt, cu oblăduirea viitorului patriarh.

Este probabil că Dabbās, care cunoştea latina, a lăsat deoparte cuvintele şi expresiile păstrate de Cacavelas în această limbă, pe care le-a socotit de neînţeles

[9] Alături de colofon, această predoslovie ar merita să fie comparată cu altele inserate de Gabriel Farḥāt în scrierile sale (v. Féghali 1966: *115–129*; Razzūq 1998), îngăduind o apreciere mai clară a contribuţiei sale la traducerile din limba greacă ale patriarhului Athanasie.

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)

pentru cititorii sirieni obişnuiţi: de pildă, *philetes latrones*, la I, 57. Tot el trebuie să fi omis etimologia cuvântului *pubertas* din pasajul de la I, 85, privitor la vârsta de 17 ani. Referirile la scrieri latine inaccesibile în Siria în original, ori inexistente în traducere arabă, sunt omise în mod sistematic: de pildă, la II, 78, citatele din Seneca, Epictet, Sallustius, Cato, Plutarh, Musonius, Juvenal, Ausonius ş.a. Este complet schimbată bibliografia recomandată de Wissowatius şi preluată ca atare de Cantemir, la III, 39: păstrând recomandarea de a citi *Scara virtuţilor* a Sf. Ioan Scărarul şi *Imitatio Christi* a lui Thomas a Kempis, care fuseseră traduse în arabă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, traducătorul arab recomandă, în loc de Cicero, Plutarh, Epictet, Erasmus, pe Sf. Ioan Gură-de-Aur, Sf. Efrem, Sf. Isaac Sirul, *Grădina părinţilor*, *Grădina spirituală* şi *Tipikonul* compus în secolul al XI-lea de Sf. Cuvios Nicon, egumenul mănăstirii de pe Muntele Minunat, de lângă Alep. Recomandările sunt cel mai probabil datorate lui Farḥāt, care a tradus şi a revizuit cea mai mare parte a acestor scrieri.

Lipsa comentariilor defavorabile privitoare la Purgatoriu şi la „supuşii Papei" (I, 75; II, 75, de două ori) mi se pare a se datora de asemenea lui Dabbās, care dorea să nu-i supere pe cititorii săi cu înclinaţii spre uniunea cu Roma, în condiţiile în care urmărea să revină în scaunul patriarhal de la Damasc. Pasajele respective ar fi atras şi criticile misionarilor apuseni, care au fost foarte activi în Siria după 1660 şi care aveau mare influenţă în comunităţile creştine locale.

Adăugirile lămuritoare sunt adesea opţiuni dogmatice ale lui Dabbas, de pildă în pasajul de la III, 12:

„Nu întru deşert şi fără ispravă odănăoară laconii, fiilor săi celor tineri, din necinstita beţie a-i întoarce vrând, pe hiloţi robii, îmbătându-i, cu fapte necinsteşte înaintea ochilor lor a-i pune obiciuiţi era. <I-au folosit aşadar ca pildă de învăţătură>"[10].

Într-o pastorală către enoriaşii săi, reluată de patriarhii următori, Athanasie interzicea bărbaţilor şi femeilor să aducă vin sau *'araq* la biserică, „ca nu cumva să se preschimbe în tavernă"[11].

Autorul gloselor cu privire la cuvinte puţin familiare cititorilor arabi, marcate prin cuvântul *ḥāšiya*, 'Notă', şi *naṣṣ*, 'Slovă' (parantezele nu au început să fie fost folosite în arabă decât în secolul al XIX-lea), este fără îndoială Farḥāt, autorul unui dicţionar etimologic folosit şi azi (menţionat mai sus):

La I, 35: „...la bogazul de la Chersonis (care loc să chiamă acmu Bogaz-Hisari). <*Notă*: Acest cuvânt înseamnă în arabă 'insula pustie', în vreme ce în turceşte aceste părţi se numesc Bogaz Hisari. *Slovă*:>".

La I, 59: „Poftele lumeşti ca sirinile, pre om adormindu-l, îl înlăcă. <*Notă*: Sirena este una dintre făpturile legendare ale grecilor. Ei pretind că în unele părţi ale mării se aud glasuri triste şi unduioase, fără a se vedea cine cântă. Iar când o corabie trece pe lângă acele glasuri dulci, corăbierii sar fără întârziere şi se scufundă până în fundul mării, prăvălindu-se cu durere şi tânjind la cântecele

[10] Pasajele între croşete < >, aici şi în continuare, au fost adăugate de traducătorul arab.
[11] Ar. *ḫānūt*, v. Heyberger 1994: *151*.

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)

acelea ispititoare şi foarte înduioşătoare, lipsite de orice dram de raţiune. Şi aşa se pierdeau ei, înecându-se>".

La I, 76, „Lavirintul Chritului" primeşte o lungă explicaţie, cu detalii tehnice: „[...] mintea ca cum mi-ar fi întrat în lavirintul Chritului <*Notă*: Această vestită temniţă a fost zidită în cetatea Cretei de dregătorii greci şi era alcătuită din ziduri arcuite, unul înlăuntrul celuilalt, foarte groase, fără de poartă ori turn de apărare. În schimb, înlăuntrul său coturile erau întortocheate, făcute cu meşteşug, astfel ca acela ce intra nu mai găsea cale de ieşire. Iar când închideau pe cineva înăuntru, îl aruncau în mijloc de la o fereastră a judecătoriei, iar cel întemniţat se învârtea înăuntru căutând o cale de scăpare, dar fără a afla altceva decât căi şerpuite, închise de stâlpi sau coturi ce dădeau în cotloane dintre ziduri. Îşi petrecea zile nesfârşite între ele, mergând înainte şi înapoi, până ce murea de foame. Astăzi i se spune în popor „Temniţa Profetului Solomon". *Slovă.*>".

La II, 85, partea a treia: „A patra vârstă [...] voiniciia iaste, carea ca cum ar fi o poamă [...] carea foarte păzită şi nebetejit păzită a fi să cade, ca nu cumva cărăbuşul viind să o încolţască", traducătorul arab adaugă nota: <„*Al-ẖāzibāz* ('cărăbuşii') [...] sunt nişte gângănii care umblă prin iarbă şi prin poame, stricându-le. Li se spune îndeobşte *al-'arīğa*>".

Citarea pasajelor biblice merită o cercetare separată. De câte ori Cantemir face referire la Sfintele Scripturi fără a preciza versetul, traducătorul arab completează pasajul şi dă referinţa exactă, în special în Cartea III, unde multe citate sunt lacunare. În opinia mea, aceste completări şi îndreptări i se datorează lui Farḥāt, care avea chiar în anii aceia în lucru o versiune arabă a *Evangheliilor* pentru uzul creştinilor maroniţi. De pildă, la III, 28 traducătorul arab completează pasajul din original: „Cereţi şi vi se va da", astfel: „Aşa cum a spus Atotputernicul în cap. 7 din *Matei*: Că oricine cere ia, <cel care caută află, şi celui care bate i se va deschide>".

La III, 15, în *Divan* se spune: „(Dacă ai vreme, caută Psalmul 95, str. 7)"[12], iar traducătorul arab precizează:

„<Astfel a grăit psalmistul în Psalmul 95: Astăzi de veţi auzi glasul Lui, să nu vă învârtoşaţi inimile voastre>". (*Ps* 94, 7).

Apar în traducerea arabă mai multe strofe inexistente în originalul grec, compuse fără îndoială de Gabriel Farḥāt, care era un poet talentat, autorul unui divan publicat în mai multe ediţii[13]. La III, 16 sunt adăugate următoarele versuri:

وما الموت الا رحلة
غير انها ، من المنزل الفاني الي المنزل الباقى
„<Ce altceva este moartea, afară de o călătorie,
Dar una de la sălaşul cel vremelnic la cel veşnic?>"

[12] Ἂν ἔχεις καιρόν, ἰδὲς τὸν ϛε΄ Ψαλμ. στιχ. ζ΄.

[13] Aşa cum precizează Alphonse Mingana în catalogul colecţiei sale celebre de manuscrise arabe creştine, păstrată la Universitatea din Birmingham (Mingana 1936: *162*), *Divanul* de poezie *(Dīwān)* al lui Farḥāt cuprinde versuri compuse între 1695 şi 1720.

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)

Se ştie că Farḥāt a scris versuri cu aceeaşi tematică, înainte şi după ce scrierea lui Cantemir fusese tradusă în arabă[14].

Glosele filologice elaborate din versiunea arabă se datorează fără îndoială lui Gabriel Farḥāt, care îşi demonstrează în acest fel competenţele speciale în ştiinţele limbii. El a inserat în text cuvinte şi expresii din limba scrierilor religioase islamice şi a poeziei clasice. Astfel, sunt prezente construcţii specifice acestui nivel de limbă, sintagme repetitive compuse din sinonime, cu funcţie augmentativă, construcţii de tip *'itbā'*, intensificarea prin repetiţia unui cuvânt cu o consoană schimbată, o structură specific semitică: *farāḥa wa-marāḥa*, „vesel şi ferice” (I, 64), expresii populare: *ibn al-ṭarīq* şi *ibn al-sabīl*, „Fiul drumului” (în română, „frate cu drumul”).

La I, 85, numele greceşti ale celor şapte vârste ale omului l-au pus la grea încercare pe traducătorul arab, care s-a simţit nevoit să parafrazeze întregul pasaj într-o notă amplă, scrisă cel mai probabil de Farḥāt.

Rămân însă în versiunea arabă şi intervenţii care sunt greu de atribuit, de pildă, la finalul cap. III, 61:

„<Ascultă ce a spus înţeleptul: rănile ce ţi le face un prieten sunt mai bune decât săruturile prefăcute ale duşmanului tău>”.

Iarăşi, nu vom şti probabil niciodată care dintre cei doi traducători a îmbogăţit pasajul de la III, 23 şi a adăugat numele lui Titus:

„Încă şi din limbi, adecă de la păgâni, culege pilde precum: dreptăţile de la Aristides, Camilius, Fabriţius; suferirea sărăciei de la Curius, Manenius, Cvinţius Ţiţinatus i proci [...]”, care a devenit în versiunea arabă: ”Ia de la Aristides dreptatea; de la Fabricius, răbdarea; de la Curius, cumpătarea; de la Tiberius, seninătatea; [...] <iar de la Titus, cinstea şi milostenia>”.

Se poate trage aşadar concluzia că deosebirile de viziune teologică şi dogmatică au fost rezolvate de Athanasie Dabbās, care şi-a pus mai degrabă amprenta asupra *conţinutului* textului, în vreme ce adaptările filologice, traducerile de pasaje biblice şi glosarea pasajelor obscure au căzut în sarcina maronitului Gabriel Farḥāt. Dorinţa lui Cantemir ca scrierea lui să se răspândească şi să-i aducă recunoaşterea lumii cărturăreşti s-a împlinit dincolo de aşteptări, fără ca el să fi aflat măcar: *Divanul* a atras atenţia unor mari cărturari sirieni şi i-a determinat să facă *împreună* eforturi însemnate de transpunere în limba creştinilor levantini.

BIBLIOGRAFIE

Dimitrie Cantemir, *Opere complete*. I. *Divanul*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi comentarii de Virgil Cândea, text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1974.

Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava Înţeleptului cu Lumea sau giudeţul Sufletului cu Trupul*, ediţia textului grecesc şi traducere în română de Virgil Cândea, Bucureşti, Editura Minerva, 1969.

[14] Razzūq 1998: *189–226* (Capitolul *Farḥāt al-šā'ir*, „Farḥāt poetul”).

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)

Dimitrie Cantemir, *The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World* (*Ṣalāḥ al-ḥakīm wa-fasād al-ʻālam al-ḏamīm*), *Arabic Edition, English Translation, Editor's Note, Notes and Indices by Ioana Feodorov, Introduction and Comments by Virgil Cândea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

Joseph Féghali, *Germānos Farḥāt, Archevêque d'Alep et arabisant (1670–1732)*, în „*Melto*. Recherches orientales", Université Saint-Esprit, Kaslik – Jounieh, Liban, II, nr. 1/1966, p. 115–129.

Ioana Feodorov, *The Edition and Translation of Christian Arabic Texts of the 17th–18th Centuries Referring to the Romanians*, în RESEE, XLIII, 2005, nr. 1–4, p. 253–273.

Ioana Feodorov, *The Arabic Version of Demetrius Cantemir's* ***Divan*** *by Athanasios Dabbās: an Unusual Case of Unitarian Ideas Travelling to the Near East*, în „*Chronos*. Revue d'Histoire de l'Université de Balamand", nr. 12/2005, p. 79–107.

Bernard Heyberger, *Les chrétiens du Proche-Orient au temps de la Réforme catholique (Syrie, Liban, Palestine, XVIe–XVIIIe siècle)*, Roma, 1994.

Farid Jabre, *Al-Ghazālī, Al-Munqid min a*[*l*]*-ḍālal* (*Erreur et délivrance*), traduction française avec introduction et notes, Collection UNESCO d'oeuvres représentatives, Série arabe, Beirut, 1959.

Jérôme Lentin, *Recherches sur l'histoire de la langue arabe au Proche-Orient à l'époque moderne*, textul tezei de doctorat, Université de la Sorbonne Nouvelle – Paris III, 1997 (distribuit de Atelier national de reproduction des thèses, Lille).

Nahhād Razzūq, *Germānūs Farḥāt – ḥayātu-hu wa-'āṯāru-hu* („Germanos Farḥāt – Viaţa şi scrierile sale"), Kaslīk, Liban, 1998.

ABSTRACT

This paper discusses the alterations, additions, and lacunae in the Arabic version of Dimitrie Cantemir's *Divan*, his first printed book (Iaşi, 1698), written as he was living in Istanbul, close to the Sultan's court, and planning to occupy the throne of Moldavia. The translator, Athanasios Dabbās, a Patriarch of the Church of Antioch and All the East, appealed to a Maronite scholar, Germānos Farḥāt (future Maronite Bishop of Aleppo), to revise the Arabic text, which was ready in 1705, seemingly for publishing in the Aleppo printing-house established by Dabbās that same year. The contribution of each of the two is scrutinized here, based on particular passages in the Arabic text that differ from the source-text, leading to suggestions for further research that may ascertain their specific impact on the Moldavian prince's outstanding work.

Keywords: Dimitrie Cantemir, *Divan*, Athanasios Dabbās, Arabic translation, Christian Arabic literature.

BDD-A6965 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:01:08 UTC)